

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده حقوق

مقطع: کارشناسی ارشد

فقرزدایی در نظام بین المللی و حقوق ایران

استاد راهنما:

دکتر سید محمد هاشمی

استاد مشاور:

دکتر اردشیر امیر ارجمند

دانشجو:

فاطمه جعفری

اسفند ۱۳۸۸

۱۳۸۹/۷/۲۴

۱۴۲۸۲۲

تقدیم به :

مادرم

که اسوه صبر و استقامت است

تقدیر و تشکر :

بر خود لازم می دانم که از استادان گرانقدر جناب آقای دکتر سید محمد هاشمی که راهنمایی اینجانب را در پایان نامه حاضر پذیرفتند و همچنین جناب آقای دکتر اردشیر امیرجمند به عنوان استاد مشاور که با ارشادات خویش مرا مورد لطف خود قرار دادند، کمال تقدیر و تشکر را داشته باشم .

همچنین از اساتید گرام آقایان دکتر حسین مهرپور و دکتر محسن عبداللهی که با راهنمایی های خود مرا در نگارش هر چه بهتر این پایان نامه یاری دادند ، سپاسگذارم .

چکیده

حقوق بشر تضمین‌هایی قانونی و جهانی است که برای محافظت از افراد و گروه‌ها در برابر نادیده‌انگاری‌هایی که در تضاد با آزادی‌ها، حقوق و کرامت انسانی است، بوجود آمده است. از جمله حقوقی که در معاهدات و اسناد بین‌المللی برای کلیه انسان‌ها برشمرده شده است می‌توان به حق حیات، حق آزادی و امنیت شخصی، حق برخورداری از بالاترین استاندارد سلامتی، حق برخورداری از شغل مناسب، حق آموزش، حق رأی و مشارکت در امور اجتماعی و حق مشارکت در حیات فرهنگی، اشاره کرد. همانطور که می‌دانیم حق توسعه، حق صلح و حق محیط زیست سالم از مصادیق حقوق همبستگی محسوب می‌شوند و فقر زدایی که در زیر مجموعه حق توسعه قرار می‌گیرد، در واقع به لحاظ نظری یکی از شاخه‌های فرعی مباحث حقوق بشری محسوب می‌گردد. به طور کلی مبارزه با پدیده فقر مستلزم اقدامات اساسی در سطح ملی و همکاری بین‌المللی است. از این رو جایگاه فقرزدایی در نظام حقوقی داخلی و بین‌المللی از یک سو اهمیت این موضوع را نشان می‌دهد و از سوی دیگر میزان موفقیت نظام‌ها را با توجه به مکانیزم‌های حقوقی در فقرزدایی مشخص می‌سازد. لذا در این رساله به منظور بررسی موضوع فقر و روند مبارزه با آن در سطوح داخلی و بین‌المللی، سعی نمودیم این تحقیق را به صورت سه مرحله‌ای به انجام برسانیم. بدین صورت که در وهله اول مفهوم و وضعیت فقر توضیح داده شد. در مرحله دوم، قوانین موجود در این حوزه مورد شناسایی قرار گرفتند و نهایتاً اقداماتی که در چارچوب این قوانین و اسناد حقوقی صورت پذیرفته است، مورد اشاره قرار گرفتند.

کلیدواژه‌ها: حقوق بشر - فقرزدایی - نظام حقوقی داخلی و بین‌المللی - حق توسعه

مقدمه..... ۱۱

بخش نخست: مفهوم فقر و فقرزدایی در حقوق بشر..... ۲۵

فصل اول: مفهوم شناسی پدیده فقر..... ۲۶

مبحث اول: مفهوم، ابعاد و سنجش فقر..... ۲۸

الف: مفاهیم و تعاریف..... ۲۸:

ب: ابعاد و رویکردهای فقر..... ۳۴

- ابعاد..... ۳۴

- اثرات فقر..... ۳۴

۱- اثرات فردی..... ۳۵

۲- اثرات اجتماعی..... ۳۶

- رویکرد..... ۳۶

مبحث دوم: خط فقر و انواع آن..... ۳۹

الف: خط فقر و سنجش آن..... ۳۹

ب: تقسیم بندی انواع فقر..... ۴۲

۱ - فقر مطلق و فقر نسبی..... ۴۲

۲ - فقر مبتنی بر نیازهای اساسی..... ۴۳

۳ - فقر انسانی..... ۴۳

فصل دوم: فقرزدایی و حقوق بشر..... ۴۵

مبحث اول: فقرزدایی و نظریه ها..... ۴۷

الف: نظریه های مربوط به فقرزدایی..... ۴۹

- ب: توسعه اجتماعی رویکرد نوین در زمینه فقرزدایی..... ۵۱
- ج: رویکرد اجتماع مدار به کاهش فقر و تغییر نگرش به توسعه..... ۵۳
- مبحث دوم: حمایت های حقوق بشری در حقوق بین الملل..... ۵۵
- اول: نظارت های حمایتی غیر قضایی بین الملل..... ۵۶
- دوم: نظارت های حمایتی قضایی بین المللی..... ۵۷
- مبحث سوم: سازوکارهای ملل متحد در حمایت از حقوق بشر..... ۵۸
- مبحث چهارم: حقوق بشر ابزاری برای محو فقر..... ۶۰
- مبحث پنجم: مفهوم و انواع نسل های حقوق بشر..... ۶۳
- الف: نسلی نو از سه نسل حقوق بشر..... ۶۴
- ب: نسل سوم و فرایند یکپارچگی حقوق بشر..... ۶۶
- بخش دوم: فقرزدایی در نظام حقوقی بین الملل..... ۷۱**
- فصل اول: نقش حق بر توسعه در فقرزدایی..... ۷۲**
- مبحث اول: مفهوم و مبادی حق توسعه..... ۷۲
- مبحث دوم: جایگاه توسعه در اسناد مربوط به حقوق بشر..... ۸۰
- مبحث سوم: توسعه؛ حق و یا موضوع اخلاقی؟ بررسی اسناد بین المللی..... ۹۲
- مبحث چهارم: رابطه فقر، حقوق بشر و حق توسعه..... ۹۶
- مبحث پنجم: نحوه ظهور حق توسعه در اسناد بین المللی..... ۹۹
- مبحث ششم: حق توسعه در عمل: همکاری بین المللی..... ۱۰۲
- فصل دوم: فقرزدایی: اقدامات و اسناد بین المللی..... ۱۰۸**
- مبحث نخست: اسناد بین المللی..... ۱۰۹

- الف: توسعه هزاره و رویکرد جدید جهانی به مسئله فقر.....۱۰۹
- ب: قانون تصویب کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت مصوب ۱۳ دسامبر ۲۰۰۶.....۱۱۱
- ج: اقدامات در چارچوب سازمان ملل ۱۱۱
- مبحث دوم: اعلامیه های بین المللی در زمینه فقرزدایی.....۱۱۲
- الف: اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق های جهانی.....۱۱۲
- ب: اعلامیه کنفرانس توسعه اجتماعی، کپنهاک.....۱۱۸
- ج: اعلامیه جهانی ریشه کنی گرسنگی و سوءتغذیه.....۱۱۹
- د: اعلامیه کنفرانس جهانی تغذیه، رم.....۱۱۹
- ز: اعلامیه کنفرانس جهانی حقوق بشر وین؛ مصوب ۱۹۹۳.....۱۲۱
- مبحث سوم: نشست ها و پیام ها.....۱۲۱
- الف: کمیسیون حقوق بشر.....۱۲۱
- ب: گزارش آسیا و اقیانوسیه.....۱۲۲

بخش سوم: فقرزدایی در نظام حقوقی ج.ا.ایران.....۱۲۳

- فصل اول: وضعیت حقوق بشر و سیاست های فقرزدایی در ایران.....۱۲۴**
- مبحث نخست: جلوه های حقوق بشری در ایران.....۱۲۶
- مبحث دوم: وضعیت فقر در ایران.....۱۲۸
- الف: پیشینه مطالعات مربوط به فقر در ایران.....۱۲۸
- ب: مشکلات بررسی فقر در ایران.....۱۳۱
- مبحث سوم: اندازه گیری فقر و موانع فقرزدایی.....۱۳۴

فصل دوم: موازین حقوقی در راستای فقرزدایی.....۱۴۱

مبحث اول: سیاست های فقرزدایی در ایران.....۱۴۲

الف: دوران پیش از انقلاب (۱۳۲۷-۱۳۵۶).....۱۴۲

- قانون برنامه عمرانی هفت ساله اول (۱۳۳۴-۱۳۳۷).....۱۴۲

- قانون برنامه عمرانی هفت ساله دوم (۱۳۴۱-۱۳۳۴).....۱۴۲

- قانون برنامه عمرانی سوم کشور (۱۳۴۶-۱۳۴۱).....۱۴۲

- قانون برنامه عمرانی چهارم کشور (۱۳۵۱-۱۳۴۷).....۱۴۲

- قانون برنامه عمرانی پنجساله پنجم (۱۳۵۶-۱۳۵۲).....۱۴۳

ب: دوران پس از انقلاب.....۱۴۳

- قانون برنامه اول توسعه کشور (۱۳۷۲-۱۳۶۸).....۱۴۳

- قانون برنامه دوم توسعه کشور (۱۳۷۸-۱۳۷۴).....۱۴۳

- قانون برنامه سوم توسعه کشور (۱۳۸۳-۱۳۷۹).....۱۴۵

- قانون برنامه چهارم توسعه کشور (۱۳۸۸-۱۳۸۴).....۱۴۵

مبحث دوم: نظام حقوقی مبارزه با فقر و محرومیت.....۱۴۷

الف: قانون اساسی.....۱۴۷

ب: نظام جامع تأمین اجتماعی.....۱۴۸

ج: قانون مدیریت خدمات کشوری.....۱۴۹

د: سند کاهش فقر و هدفمند کردن یارانه ها.....۱۵۰

ز: قانون تاسیس کمیته امداد.....۱۵۱

و: آیین نامه چتر ایمنی رفاه اجتماعی.....۱۵۳

ه: تصویب کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت مصوب ۱۳ دسامبر ۲۰۰۶.....۱۵۵

ی: همکاری با سازمان ملل متحد..... ۱۵۵

فصل سوم: سیاست های فقر زدایی در اجرا..... ۱۵۷

مبحث نخست: پیامد سیاست کاهش فقر در برنامه های چهار ساله..... ۱۵۹

الف: یکپارچگی نهادی..... ۱۶۱

ب: رویکرد توانمندسازی..... ۱۶۲

ج: مشارکت بخش اجتماعی..... ۱۶۳

د: مشارکت اجتماعات محلی..... ۱۶۴

مبحث دوم: آسیب شناسی قوانین فقر زدایی در ایران..... ۱۶۸

نتیجه گیری..... ۱۷۷

فهرست منابع و مآخذ..... ۱۸۴

پذیرش این امر که فقر، تهدیدی برای حقوق بشر است و اینکه اجرای کامل حقوق بشر مایه تسکین رنج فقر خواهد بود، قدمتی طولانی دارد. با این حال، امروزه نگاه حقوق بشری به کاهش فقر، در سطح بین‌المللی به رسمیت شناخته شده و به اجرا گذارده می‌شود. چنین منظری، کاهش فقر را نه به عنوان امری خیریه و از سر نیکی، بلکه به عنوان وظیفه‌ای انسانی پیش روی ما می‌گذارد و سیاستمداران را ملزم می‌کند تا علاوه بر به رسمیت شناختن تهدیدستان و آسیب دیدگان، استراتژی‌های مناسب و متناسب را به منظور محو و ریشه کنی فقر، اتخاذ نمایند.^۱

فقر از دید خیلی از صاحب نظران به عنوان نقض صریح حقوق انسانی یادآوری شده است. این نظر تأکید دارد که دولت‌ها مسئولیت دارند تا به واسطه‌ی برنامه‌های فقرزدایی، فرایند توسعه را که هدف اساسی آن رهایی انسان از فقر و بیچارگی است تسریع بخشند و نگذارند که فقر حیثیت و کرامت انسان‌ها را خدشه دار نماید؛ چون امروزه فقر در جهان حیثیت و کرامت میلیون‌ها انسان را خدشه دار کرده است. کوفی عنان دبیر سابق سازمان ملل متحد در روز جهانی مبارزه با فقر در ۱۷ اکتبر ۲۰۰۲، به صراحت بیان کرد که فقر به منزله انکار حقوق بشر است.^۲

فقر چالش عصر ما است. تقریباً نیمی از مردم جهان، حدود ۲/۸ میلیارد نفر با روزی ۲ دلار یا کمتر و بیش از یک میلیارد نفر از آنان در فقر مطلق و با روزی کمتر از یک دلار در روز زندگی می‌کنند.^۳ کشورهای عضو ملل متحد در سال ۲۰۰۰ خود را به کاهش فقر شدید به نصف تا سال ۲۰۱۵ متعهد کردند. این وظیفه بلند پروازانه اساس هدف‌های توسعه هزاره است.^۴

روی هم رفته، نتایجی که تا کنون به دست آمده اند بار دیگر نشان دهنده ماهیت چندوجهی فقر، تعامل بین علل و مظاهر مختلف آن و ماهیت گسترده اقداماتی هستند که باید اتخاذ شده و یکدیگر را

^۱ - Poverty Reduction and Human Rights. http://content.undp.org/go/cms-service/download/asset/?asset_id=2072180

^۲ - www.un.org.ir

^۳ - http://www.bbc.co.uk/business/2010/01/100116_101_equity_privatization.shtml

^۴ - United Nations Millennium Development Goals. <http://www.un.org/millenniumgoals/index.shtml>

تقویت نمایند. فقط افرادی که کمترین میزان درآمد را دارا هستند فقیر محسوب نمی شوند، بلکه اشخاصی که بیشتر از سایرین از سلامت، آموزش و سایر ابعاد رفاه انسانی محروم هستند نیز فقیر تلقی می شوند. احتمال مرگ مادران فقیر هنگام زایمان بیشتر است؛ احتمال سوء تغذیه کودکان خانواده های فقیر بیشتر است و لذا در معرض مرگ ناشی از امراض کودکان قرار دارند؛ کودکان فقیر آموزش کمتری دریافت می کنند و برخی ممکن است هرگز به مدرسه نروند؛ عدم برابری جنسیتی در فقرا بیشتر دیده می شود و آنان را از فواید و فرصت های شناخته شده توسعه، محروم می سازد. این خصوصیات، به نوبه خود، فقر درآمدی را تداوم می بخشند. مناقشات، بلایای طبیعی و نوسانات اقتصادی و همچنین افزایش اخیر قیمت مواد غذایی و آثار گرم شدن زمین که بیش از پیش پدیدار می شوند، بیش از سایرین بر فقرا آثار نامطلوب برجای می گذارند.

در مجموع، اکثر افراد فقیر در یک دور باطل گرفتار شده اند. شکستن این دور باطل مستلزم مجموعه ای از اقدامات هم زمان است، یک اقدام خاص به تنهایی کافی نخواهد بود. دولت ها باید تضمین کنند کاهش فقر در تمام سیاست ها، از راهبرد ملی اقتصاد کلان تا اقدامات اداری در سطح ملی، گنجانده شوند و به ایجاد فرصت های بیشتر برای کار آبرومند توجه خاص مبذول شود. سرمایه گذاری های عمومی و نهادهای عمومی باید تلاش کنند، به ویژه در هزینه های مربوط به آموزش، سلامت و زیرساختها، تا فقرا را در کانون توجه خود قرار دهند. در بسیاری از مناطق، افرادی که در مناطق روستایی زندگی می کنند با استانداردهای شناخته شده، بیشترین فاصله را دارند. جمعیت روستایی از عدم توجه به کشاورزی در طول سال های متمادی رنج می برند، و در عین حال، عقب مانده نیز هست زیرا پیشرفت و توسعه به نهادها، خدمات و حمایت های دولتی مانند مدارس، مراکز بهداشتی، زمین های کشاورزی و زیرساختهای فیزیکی و همچنین تجارت و مبادلات با سایرین بستگی دارد. دسترسی به این گونه اماکن معمولاً در مناطق روستایی دشوارتر است و بخش اعظم جمعیت روستایی در دام دایره فقر خود، گرفتار هستند. پیدایش بحران جهانی غذا، بار دیگر، نیاز به توجه بیشتر به

توسعه بخش کشاورزی و پرداختن به نیازهای معیشتی مردم را منعکس می کند. سختی زندگی و مشقت بار روستایی، مهاجرت به شهرهای کوچک و بزرگ را تشویق می کند و در نتیجه حدود نیمی از جمعیت جهان اکنون در مناطق شهری زندگی می کند. با این حال، این امر الزاماً به فرار آنان از فقر یا پیشرفت بهتر به سوی یک زندگی بدون دغدغه نیانجامیده است. به طور مثال، در سال ۲۰۰۵، کمی بیش از یک سوم جمعیت شهری در مناطق در حال توسعه زاغه نشین و مشکلاتی از قبیل امکانات ناکافی آب و بهداشت محیط، و عدم زیرساخت‌های اجتماعی، شامل سلامت و آموزش را شاهد بوده اند^۱. وضعیت نگران کننده افراد انسانی در جوامع توسعه نیافته باعث شد بانیان حقوق بشر به مکانیسم‌ها و الزامات بین المللی متوسل شوند و نظام های حقوق داخلی را با نظام حقوقی بین المللی پیوند بزنند.

اندیشه تدقیق و حفظ حقوق بشر قدمتی به درازای تمدن انسانی دارد، ردپای این اهتمام را می توان در منشور حقوق بشر کوروش بزرگ پس از فتح بابل در سال ۵۳۸ ق.م که بر کتیبه‌ای گلی به زبان اکدی زبان مردم بابل و زبان بین المللی آن روزگار نوشته شده به روشنی مشاهده کرد. این منشور موسوم به استوانه کوروش، استوانه ای سفالین است که در سال ۵۳۹ پیش از میلاد، به فرمان کوروش دوم هخامنشی شاهنشاه ایران ساخته شد. این استوانه که به عنوان «اولین منشور حقوق بشر» در جهان شناخته می شود، در پایه های شهر بابل قرار داده شده بود و اکنون در موزه بریتانیا نگهداری می شود.

در دوران جدید اروپا و آمریکا نیز می توان این متون را تاریخ ساز دانست:

منشور کبیر (۱۲۱۵) و اعلامیه درخواست حقوق ۱۶۲۸ در انگلستان

اعلامیه حقوق بشر و شهروند (۱۷۸۹) که پس از انقلاب فرانسه به تصویب رسید.

اعلامیه حقوق دولت ویرجینیا (۱۷۶۶) و اعلامیه استقلال ایالات متحده آمریکا (۱۷۷۶).

اعلامیه حقوق مردم زحمت کش و استثمارزده (۱۹۱۸) اتحاد جماهیر شوروی

اما تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر، بخش مهمی از اقدام بین المللی در این زمینه محسوب می شود. از

زمان تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر، اصل نوین «حمایت از جایگاه و مقام بشر» پیش روی جهانیان

^۱ - فقر و حقوق بشر. سایت آفتاب، ۲۲ تیر ۱۳۸۸

گذارده شده است.^۱ این اصل به وسیله اعلامیه‌ها، پیمان‌ها و معاهداتی که اغلب حاوی مواد تحدیدکننده اعمال حاکمیت مطلق دولت‌ها هستند؛ مورد حمایت قرار گرفته است. گرچه همه نظام‌های حقوقی در بردارنده برخی اصول و مقررات مبتنی بر قانون اساسی درباره حقوق و آزادی‌ها خطاب به دولت‌ها، به ویژه دادگاه‌ها هستند، اما نحوه تعامل نظام حقوق بشر بین‌المللی با نظام حقوق داخلی در اغلب موارد به آسانی قابل تحلیل نیست. اکثر نظام‌های حقوقی از اعلام اینک نظام حقوق بین‌المللی بر نظام حقوق داخلی تفوق دارد تا حدودی طفره می‌روند و این امر تحلیل نظم حقوقی آموزه حقوق بشر را در ارتباط با دو نظام بین‌المللی و داخلی با دشواری‌هایی مواجه می‌سازد. این مسأله بسیار اساسی است که اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌های مزبور از چه جایگاهی در نظم حقوقی بین‌المللی و داخلی برخوردارند. آیا این اسناد، صرفاً «توصیه‌ای» هستند یا برای کشورهای متعهد جنبه الزام‌آور داشته و به لحاظ حقوقی لازم الاجرا می‌باشند؟ این نکته تقریباً بدیهی است که آموزه حقوق بشر امروزه به عرف بین‌المللی تبدیل شده است.^۲ گرچه برخی صاحب‌نظران نیز از ادعای تبدیل آموزه حقوق بشر به قاعده آمره در نظام بین‌المللی به شدت دفاع می‌کنند. حقوق‌دانانی چون «مگ وگال» و «لاس ول»، «چن» اعلامیه حقوق بشر را بیانی از «حقوق بین‌المللی عرفی موجود و صاحب‌خواص و ویژگی‌های قواعد آمره» می‌دانند. این دیدگاه در آرای صادره از دیوان بین‌المللی دادگستری نیز متجلی شده است. به عنوان نمونه در پرونده «بارسلونا تراشکن»، بنابر نظر اکثریت قضات دیوان بین‌المللی دادگستری، قواعد آمره حقوق بین‌الملل با حقوق بشر به هم پیوسته اند و «اصول و قواعد مربوط به حقوق بنیادین انسان» در زمره «قواعد آمره حقوق بین‌الملل» قرار گرفته اند.^۳

^۱ - Human Rights and National Poverty Reduction Strategies: Conceptual framework for human rights analysis of poverty reduction strategies. <http://www.ideas.repec.org/p/uct/ecriwp/2.html#abstract>

^۲ - احمد مالمیری. «محدودیت‌های اعمال حقوق بشر در حقوق داخلی و کنوانسیون‌های بین‌المللی». *مجله مطالعات راهبردی*. (زمستان ۱۳۸۳ - شماره ۲۶) ص ۷۵۱

^۳ - سید محمد قاری سید فاطمی. *حقوق بشر در جهان معاصر* (تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۲)، صص ۱۸۲-۱۸۱ و ۲۴-۲۵.

گرچه تا به امروز، بیشتر ضمانات اجرایی اصول و قواعد حقوق بشر، نوعاً ضمانات سیاسی‌اند تا حقوقی، اما تأثیر نهادهایی از قبیل دیوان بین‌المللی کیفری حاکی از این واقعیت است که آموزه حقوق بشر رفته‌رفته به قواعدی لازم‌الاجرا برای همه تابعان حقوق بین‌الملل تبدیل می‌شود.

در واقع انتخاب عنوان جهانی و نه بین‌المللی برای اعلامیه حقوق بشر نمایانگر دیدگاه «فرامرزی» و «فراحاکمیتی» در تدوین و تصویب چنین سندی است. این امر حاکی از این واقعیت است که به نظر کشورهای عضو، حقوق مندرج در اعلامیه به عنوان حقوقی جهانشمول به رسمیت شناخته شده است.

می‌توان ضرورت‌های پذیرش ادعای جهانشمولی حقوق بشر را با دلایل موجهی ناشی از دیدگاه‌های «عمل‌گرایان» یا «سودانگاران» مرتبط دانست. عملکرد دولت‌ها و قدرت‌های سرکش در دنیای امروز، این واقعیت را به روشنی در مطنح نظر همگان قرار داده است که نمی‌توان صرفاً به موانع مندرج در اصول قانون اساسی و دیگر ابزارهای کنترلی داخلی اکتفا نمود. گرچه چارچوب‌بندی قدرت در قانون اساسی و کنترل داخلی اعمال اختیارات مقامات حکومتی، خصوصاً از طریق دادگاه‌ها ابزاری بسیار مؤثر در تضمین حقوق و آزادی‌ها محسوب می‌شود؛ اما نظارت و کنترل بین‌المللی و فراحاکمیتی نیز مکمل بسیار قابل توجهی در اجبار و الزام دولت‌ها به احترام به کرامت بشری به شمار می‌رود.

تاکنون تعریف چندان دقیقی از حقوق بشر که مورد پذیرش عمومی باشد ارائه نشده و این امر خود مشکلی مهم برای تنظیم بین‌المللی آن بوده است. به طور کلی حقوق بشر که به سه نسل جداگانه تقسیم بندی شده است عبارتند از:

نسل اول: حقوق مدنی و سیاسی

نسل دوم: حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

نسل سوم: حقوق جمعی و گروهی (حقوق همبستگی)

همانطور که می‌دانیم حق توسعه، حق صلح و حق محیط زیست سالم از مصادیق حقوق همبستگی محسوب می‌شوند و فقر زدایی که در زیر مجموعه حق توسعه قرار می‌گیرد، در واقع به لحاظ نظری

یکی از شاخه های فرعی مباحث حقوق بشری محسوب می گردد. لذا برای بررسی و تحقیق در خصوص وضعیت فقر و اقدامات ملی و بین المللی در راستای فقرزدایی، مستلزم نگاه به جایگاه حقوق بشر در حقوق داخلی و حقوق بین الملل می باشد. از این رو حقوق بشر که یکی از مهم ترین موضوعات در حقوق بین الملل معاصر است، حساسیت بسیاری نسبت به رعایت آن وجود دارد و اسناد جهانشمول متعددی بر مدون کردن این حقوق کوشیده اند، در بسیاری از کشورها نهادها و کمیته هایی برای پیگیری این موضوع در نظر گرفته شده و یا حتی وزارتخانه ای با عنوان حقوق بشر تأسیس شده است. و نهایتاً در سازمان ملل نیز تلاش های مستمر کوفی عنان دبیر کل سابق سازمان ملل متحد منجر به ایجاد شورای حقوق بشر به عنوان یکی از ارکان سازمان ملل متحد گردید، شورایی که با اختیارات اجرایی گسترده تری نسبت به سلف خود (کمیسیون حقوق بشر) در سازمان ملل متحد برخوردار می باشد. رعایت کامل حقوق بشر از نگرانی های همیشگی سازمان های جهانی است، به طوری که «لویزا آریور»، رییس کمیساریار عالی حقوق بشر سازمان ملل در این باره گفته است: «هیچ کشوری در جهان حقوق بشر را بطور کامل رعایت نمی کند.»^۱

اندیشه حمایت از حقوق بنیادین بشر پس از جنگ جهانی دوم به اوج خود رسید، یکی از نخستین اقدامات سازمان ملل تصویب و انتشار اعلامیه ای بود که با اتفاق نظری چشمگیر میان اعضای این جامعه روبرو شد و مفاد آن نیروی اخلاقی اساسی و راهنمای جامعه بین المللی توصیف شد.

هرچند کوشش بر آن بود تا اعلامیه جهانی حقوق بشر به عنوان یک کنوانسیون الزام آور به تصویب دولت های عضو سازمان ملل متحد برسد؛ اما بنا بر ملاحظات سیاسی برخی کشورها از جمله ایالات متحده آمریکا و اتحاد جماهیر شوروی سابق عملی نشد. اما بعد از تصویب اعلامیه حقوق بشر در دهه ۱۹۶۰ میلادی دو کنوانسیون حقوق مدنی و سیاسی و کنوانسیون حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به تصویب رسیده و لازم الاجرا گشت و پس از آن نیز کنوانسیون حقوق همبستگی به تصویب رسید.^۲

^۱ - ریکا والاس، حقوق بین الملل عمومی، ترجمه: قاسم زمانی و مهناز بهراملو، (تهران: سمت، ۱۳۸۲)، ص ۲۵۵-۶
^۲ - گلن جانسون، اعلامیه جهانی حقوق بشر و تاریخچه آن، ترجمه: محمدجعفر پوینده، (تهران: نشرنی ۱۳۷۸)، ص ۱۵۴-۵

حقوق بشر تضمین‌هایی قانونی و جهانی است، که برای محافظت از افراد و گروه‌ها در برابر نادیده‌انگاری‌هایی که در تضاد با آزادی‌ها، حقوق و کرامت انسانی است، بوجود آمده است. از جمله حقوقی که در معاهدات و اسناد بین‌المللی برای کلیه انسان‌ها برشمرده شده است می‌توان به حق حیات، حق آزادی و امنیت شخصی، حق برخورداری از بالاترین استاندارد سلامتی، حق برخورداری از شغل مناسب، حق آموزش، حق رأی و مشارکت در امور اجتماعی و حق مشارکت در حیات فرهنگی، اشاره کرد.^۱

این واقعیت که علی‌رغم تمامی این معاهدات، کماکان فقر در بسیاری از نقاط جهان باقی است، نه تنها بر عدم برابری در توزیع فرصت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اشاره دارد، بلکه بر نقض حقوق بشر بطور کلی دلالت می‌نماید. فقر اغلب هم علت و هم معلول نقض حقوق بشر است. و تا کنون ارتباط بین محرومیت مطلق و سوء استفاده در حاشیه مباحث سیاسی و خط مشی‌های توسعه‌ای باقی مانده است.

تمامی حقوق بشر از جمله حق بیان، رای دادن، و نیز حق بر غذا، کار، مراقبت بهداشتی و مسکن برای فقرا از اهمیت برخوردار است. زیرا تهیدستی و محرومیت با تبعیض، دسترسی نا برابر به منابع و فرصت‌ها، و لکه‌های ننگ اجتماعی و فرهنگی در هم تنیده‌اند. عدم اعطای حقوق، مشارکت فقرا در بازار کار و دسترسی داشتن به خدمات زیربنایی و منابع را دشوارتر می‌سازد. در بسیاری از جوامع، آنان از بهره‌مندی از حقوق خود بر آموزش، سلامت و مسکن محروم هستند تنها به دلیل اینکه از عهده مخارج مربوطه بر نمی‌آیند. این در جای خود مانع شرکت آنان در زندگی اجتماعی، توانشان در موثر بودن بر سیاست‌هایی که بر ایشان اثرگذار است و جستجو برای جبران بی‌عدالتی علیه آنان می‌شود.

در مجموع، فقر تنها به معنای درآمد ناکافی و در اختیار نداشتن کالاهای مادی نیست، بلکه همچنین کمبود منابع، فرصت‌ها و امنیت است که شان انسانی را تحت الشعاع قرار می‌دهد و آسیب‌پذیری فقرا را تشدید می‌کند. فقر همچنین درباره قدرت است: چه کسی در زندگی اجتماعی و در خانواده از آن برخوردار است و چه کسی نیست. وارد شدن در تار و پود پیچیده ارتباطات قدرت در فضاهای سیاسی،

---

^۱ - Human rights dimension of poverty, <http://www2.ohchr.org/english/issues/poverty/index.htm>

اقتصادی و اجتماعی کلیدی است برای درک و دست و پنجه نرم کردن موثرتر با الگوهای مستحکم تبعیض، نابرابری و محرومیت که افراد، جوامع و مردم را طی نسل‌ها به فقر محکوم کرده است. در عین حال، فقر اغلب به عنوان وضعیتی تاسف‌بار اما تصادفی یا به عنوان پیامد اجتناب‌ناپذیر تصمیمات و وقایعی است که در جایی دیگر اتفاق می‌افتد، یا حتی به عنوان تنها مسئولیت کسانی است که از آن رنج می‌برند.

نگرش جامع حقوق بشری نه تنها رویکردی به درک نادرست و اوهامی که فقرا را احاطه کرده دارد، بلکه همچنین و با اهمیتی بیشتر کمک می‌کند تا راه‌هایی مستدام و معقول برای خروج از فقر یافت شود. با در نظر داشتن تعهدات روشن دولت‌ها در صیانت از جمعیت خود علیه فقر، این رویکرد بر مسئولیت دولت در مسیر ایجاد محیطی که بهزیستی عمومی پدیدمی‌آورد، تاکید می‌ورزد. همچنین فقرا را توانمند می‌سازد تا به شکل دهی سیاست‌ها برای تحقق بخشیدن به حقوقشان، و جستجوی چاره موثر هنگامی که سوءاستفاده به وقوع می‌پیوندد، کمک کنند.

بنیادهای حقوقی قوی برای این گونه رویکرد وجود دارد. تمامی دولت‌ها حداقل یکی از معاهدات بین‌المللی هفت‌گانه اصلی حقوق بشری را به تصویب رسانده‌اند، و ۸۰ درصد به چهار معاهده یا بیشتر ملحق شده‌اند.^۱ فرا‌تر از آن، جامعه جهانی به عضویت اهداف توسعه هزاره در آمده که آرمان‌های مستحکم برای تلاش‌های مشترک بین‌المللی به منظور مبارزه با فقر و نادیده‌انگاشته شدن در نظر گرفته است. در اجلاس جهانی ۲۰۰۵ این تعهدات تکرار شد.

صرف نظر از محدودیت‌های منابع، دولت‌ها می‌توانند تمهیدات فوری برای مبارزه با فقر در پیش گیرند. برای مثال خاتمه دادن به تبعیض در بسیاری موارد موانع بر سر راه حضور در بازار کار را بر می‌دارد و به زنان و اقلیت‌ها امکان دسترسی به اشتغال می‌دهد. مرگ و میر کودکان می‌تواند به وسیله

---

^۱ - Thomas J. Dodd. The Human Rights Institute. University of Connecticut Research Center.
<http://www.humanrights.uconn.edu/>

دخالت فن آوری ابتدایی و کم هزینه و موثر کاهش یابد. دولت ها به سهم خود در مقام یاری دهنده باید به پیش آمده و کمک کنند.

در مقام مقایسه، بی تفاوتی و کم به حساب آوردن منافع ملی ممکن است هم مانع حقوق بشر و هم مانع توسعه گردد، درست به همان اندازه که تبعیض زیان وارد می سازد.

کوفی عنان، دبیرکل سازمان ملل متحد در یکی از آخرین سخنرانی های خود اظهار داشت که بذل توجه جهانی به مبارزه علیه فقر را به عنوان یکی از عمده ترین دستاوردها در دوره دبیرکلی خود می شمارد. ایشان برآسیب پذیری حاد و تجاوزات بر شان انسانی که با فقر همراه است تاکید ورزید. دبیرکل اساسا حقوق بشر، امنیت و توسعه را به عنوان عناصر جدایی ناپذیر جهانی دانست که در آن تمامی مردم می توانند با آزادی بیشتر زندگی کنند. از آنجا که یک نفر از هر هفت نفر مردم جهان در گرسنگی به سر می برد، آن آزادی بر پرداختن به فقر به عنوان حاد ترین چالش های حقوق بشری زمان ما بستگی دارد.^۱

همانطور که از فحوای اینگونه مطالب بر می آید، به منظور مبارزه با فقرزدایی، چشم اندازهای مشخصی قابل ترسیم می باشد که مفهوم «حق توسعه» رساترین رویکردی است که در سایه تحقق آن، سایر مقدمات مبارزه با فقرزدایی هموار خواهد گشت. چرا که توسعه از ابعاد گوناگونی برخوردار بوده و جنبه های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... را در بر می گیرد، و تبعا کشوری که در حوزه های مختلف توسعه پیدا کند، بازده خود را در مبارزه با فقر و بهبود زندگی آنها نشان خواهد داد. با این حساب تعریف توسعه چنین خواهد بود: «توسعه مشتمل بر فرایندی پیچیده می باشد که رشد کمی و کیفی تولیدات و خدمات و تحول کیفیت زندگی و بافت اجتماعی جامعه و تعدیل درآمدها و زدودن فقر و محرومیت و بیکاری و تأمین رفاه همگانی و رشد علمی و فنی و فرهنگی در یک جامعه معین را در برمی گیرد.»^۲

---

^۱ - لونیس آربورکمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد <http://www.unic-ir.org/pr/farsi/2462006.htm>

^۲ - Poverty Reduction and Human Rights. A Practice Note. UNDP. June 2003

باید در نظر داشته باشیم که در این جا ما با دو پیش فرض بحث خود را دنبال می کنیم . پیش فرض اول این است که فقر عمدتاً حاصل سیاست های تبعیض آمیز و توزیع نابرابر امکانات میان افراد فقیر و ثروتمند و یا مناطق فقیرنشین و ثروتمند است ، که عمدتاً دولت ها این سیاست ها را اعمال می کنند . و دوم این که منظور ما از فقر تنها فقر اقتصادی یا نداشتن امکانات پولی نیست بلکه منظور ما از فقر عدم داشتن توانایی و یا بی قدرتی به صورت کل نیز هست . به این معنا که انسان های فقیر تنها با فقدان امکانات پولی مواجه نیستند بلکه آنها فاقد قدرت جهت مشارکت در فعالیت های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و داشتن نقش فعال و تاثیر گذار در این عرصه ها نیز هستند. با این رویکرد به روشنی درمی یابیم که فقر در واقع هم علت نقض حقوق بشر است و هم معلول آن . علت به این دلیل که موجودیت فقر گسترده در یک جامعه، اکثریت افراد آن جامعه را از ابتدایی ترین حقوق انسانیشان محروم می سازد. معلول نیز به این دلیل که برخورد های تبعیض آمیز دولت ها و نهادهای مسئول در برابر یک گروه خاص نژادی و یا مذهبی ، در خیلی از موارد باعث می گردد که گروه بزرگی از مردم از داشتن یک زندگی آبرومندانه محروم گردند .

اما در ایران وضعیت به گونه ای است که بی گمان شاخص های کلان مقیاس اقتصادی همچون رشد تولید ملی یا درآمد سرانه که خود می تواند نشات گرفته از افزایش درآمدهای نفتی، بالارفتن مخارج دولتی و مسایلی از این دست باشد، نمی تواند شاهد مناسبی برای سنجش میزان فقر در ایران تلقی گردد و باید به سراغ شواهد آماری دیگری رفت که به نحو شایسته تری میزان بهبود یا وخیم تر شدن اوضاع فقر اقتصادی در ایران را اندازه گیری کند و یا به نمایش گذارد.¹ متأسفانه موضوع فقر در میان خانوارهای کشور جدی است و سیاست ها و اقدامات صورت گرفته نتوانسته این موضوع را بهبود بخشد.

هدف تحقیق: با توجه به اینکه فقرزدایی به عنوان یکی از اهداف و آرمان های حقوق بشر محسوب می شود و فقر به منزله نخستین مظهر پایمال شدن حقوق افراد در سراسر جهان و به خصوص در جامعه

---

¹ - <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/0,,menuPK:476823~pagePK:64165236/>